

РОЗДІЛ 2 «ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ»

УДК 349.3

DOI: 10.32751/2617-5967-2022-02-05

Вапнярчук Н. М.

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового
забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

**ГІДНІ УМОВИ ТА ОПЛАТА ПРАЦІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
КРАЇНИ – ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ ОСВІТИ І НАУКИ**

У статті досліджено актуальні питання розвитку вітчизняної освіти і науки, оскільки ніколи ще проблема якості освіти і науки в Україні не мала такого важливого соціального, економічного і технічного значення, як у теперішній час, особливо питання гідних умов та оплати праці інтелектуального потенціалу країни як фактору розвитку освіти і науки. Зазначено, що стан справ у галузі вітчизняної освіти і науки, темпи та глибина перетворень не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства і держави, особливо це відчутно сьогодні, коли триває війна, яку російська федерація розв'язала проти України. Звернено увагу, що в умовах становлення та розвитку в Україні ринкової економіки все гострішою постає потреба у висококваліфікованих кадрах, у їх професіоналізації. Адже результати діяльності будь-якої сфери залежать від рівня підготовки її працівників, а це значить – від стану освітньої сфери, від її готовності задовольняти потреби реальної економіки, суспільства в цілому і кожної особистості, зокрема. Зроблено висновок, що пріоритетними напрями освітньої та наукової політики повинно бути вироблення, прийняття та реалізація рішень, спрямованих на збереження і розвиток кадрового потенціалу освіти і науки, забезпечення його життєдіяльності, встановлення порядку і процедур, що визначають найбільш ефективно використання людських ресурсів. Метою модернізації освіти і науки в Україні повинно стати створення такої моделі освітнього і наукового процесу, в якій би оптимально поєдналися кращі вітчизняні й зарубіжні традиції. Важливого значення у цьому процесі набуває створення гідних умов праці, гідної оплати праці, належних, безпечних і здорових умов праці, так як це відчутний крок до подолання економічних і соціальних труднощів. Оскільки політика низької заробітної плати в освітній і науковій сфері веде до пошуку працівниками роботи в інших видах економічної діяльності з вищим рівнем оплати праці та міграції за кордон.

Ключові слова: сфера освіти, наукова сфера, конституційне регулювання, соціальні права, інтелектуальний потенціал, держава, відносини в сфері освіти і науки, гідна оплата праці, людський капітал, інновації.

The article examines the current issues of the development of national education and science, since the problem of the quality of education and science in Ukraine has never had such an important social, economic and technical significance as at present, especially the issue of decent conditions and remuneration of the intellectual potential of the country as a factor of development education and science. It is noted that the state of affairs in the field of domestic education and

science, the pace and depth of transformations do not fully satisfy the needs of the individual, society and the state, this is especially noticeable today, when the war that the Russian Federation has unleashed against Ukraine continues. Attention is drawn to the fact that in the conditions of the formation and development of a market economy in Ukraine, the need for highly qualified personnel and their professionalization is becoming increasingly acute. After all, the results of the activity of any sphere depend on the level of training of its employees, which means – on the state of the educational sphere, on its readiness to meet the needs of the real economy, society as a whole and each individual, in particular. It was concluded that the priority directions of educational and scientific policy should be the development, adoption and implementation of decisions aimed at preserving and developing the personnel potential of education and science, ensuring its vital activity, establishing order and procedures that determine the most effective use of human resources. The goal of modernization of education and science in Ukraine should be the creation of such a model of the educational and scientific process in which the best domestic and foreign traditions would be optimally combined. The creation of decent working conditions, decent pay, proper, safe and healthy working conditions is of great importance in this process, as this is a tangible step towards overcoming economic and social difficulties. Since the policy of low wages in the educational and scientific spheres leads to workers looking for work in other types of economic activity with a higher level of wages and migration abroad.

Keywords: *sphere of education, scientific sphere, constitutional regulation, social rights, intellectual potential, state, relations in the sphere of education and science, decent wages, human capital, innovations.*

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку суспільства характеризується кардинальними соціально-економічними змінами, посиленням процесів глобалізації та інтеграції, постійним упровадженням інновацій у всі без винятку сфери життєдіяльності людини. Сьогодні інноваційний тип сучасного прогресу імперативно вимагає формування інноваційної людини з опорою насамперед на випереджальний розвиток освітньої і наукової сфер. Відставання від світових тенденцій у цих сферах негативно позначається на рівні людського капіталу, а відтак і на розвитку держави та суспільства загалом. Саме якісну освіту й науку визнає світова спільнота як визначну доміную в створенні економіками системи цінностей і вмінні швидко адаптуватися в умовах змінюваного середовища. Освіта виступає основою формування людського капіталу, а інвестиції в освіту і науку є джерелом майбутнього доходу, запорукою майбутнього країни. Вони є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства, стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені. Водночас стан справ у галузі вітчизняної освіти і науки, темпи та глибина перетворень не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства і держави. Особливо це відчутно сьогодні, коли триває війна, яку російська федерація розв'язала проти України.

Стан дослідження. Проблеми розвитку освіти й науки за умови формування економіки знань висвітлені в дослідженнях Є. Белозерцева, О. Водоп'янової, В. Волкової, Б. Данилишина, І. Каленюк, І. Кіршина, О. Комарової, В. Куценко, О. Левченка, Г. Леонідової, Б. Маліцького, В. Супяна, Г. Ханіна, О. Ярошенка та ін.

Мета статті дослідити актуальні питання розвитку вітчизняної освіти і науки, оскільки ніколи ще проблема якості освіти і науки в Україні не мала такого важливого

соціального, економічного і технічного значення, як у теперішній час, особливо питання гідних умов та оплати праці інтелектуального потенціалу країни як фактору розвитку освіти і науки.

Виклад основного матеріалу. В Україні сформована дієва система нормативно-правових актів, які деталізують специфіку освітнього і наукового процесу, і звичайно, найважливіше місце серед нормативно-правових актів національного законодавства займає Конституція України як Основний Закон держави. Водночас вступ України на шлях інноваційного розвитку економіки зумовив модернізацію всіх галузей, у тому числі й освітньої і наукової сфери, і як підсумок виникає потреба в удосконаленні чинного законодавства у розглядуваній царині. І сьогодні заклади освіти, наукові установи, які впроваджують у свою діяльність інноваційні розробки, активно використовують досягнення науки є рушійною силою для просування інноваційного розвитку та необхідних сутнісних перетворень у сфері освіти і науки. Особливої актуальності набули інновації з початком широкомасштабної війни, розв'язаної російською федерацією на території України, коли стало життєво необхідним приймати швидкі, нестандартні, по суті – інноваційні рішення. Функціонування системи освіти і науки в умовах воєнного стану характеризується інтенсивним пошуком нових підходів, інноваційних форм організації освітнього і наукового процесу, ефективних інформаційних технологій.

У контексті реформування системи освіти і науки в Україні, повністю поділяємо твердження О. В. Захарової, що досягнення стійкого інноваційного розвитку економіки України у найближчій перспективі залежить від спрямованості та взаємоузгодженості державної освітньої та промислової політики у напрямі створення умов для забезпечення достатнього рівня інтенсивності та ефективності інвестування у людський капітал [1]. Водночас у нинішніх умовах, в умовах війни в Україні спостерігається незбалансованість розвитку людського капіталу. Люди, що мають високий рівень кваліфікації, через безробіття готові працевлаштуватися на низькооплачувану роботу, що негативно впливає на їх подальший професійний розвиток та неефективне використання людського капіталу. Продовжують залишати наукову сферу найбільш творчі вчені, в тому числі молоді науковці, що зумовлено не тільки оплатою їх праці, а й скороченням бюджетного фінансування фундаментальних досліджень та відсутністю попиту на прикладні дослідження та розробки з боку підприємств, які самі опинилися в складному становищі. І тому збільшення інвестицій у людський капітал і підтримка їх на високому рівні є стратегічно необхідною умовою входження України в число розвинутих країн [2]. Як зазначає О. І. Гізело, інвестиції в освіту підвищують рівень і обсяг знань людини, сприяють формуванню, трансформації і розвитку знань, підвищенню ефективності функціонування соціально-економічних систем. Інформація, знання і навички – вирішальні чинники ефективного ринку праці, конкурентоспроможності та економічного розвитку [3, с. 12]. Тому збереження і розвиток творчого потенціалу людини – головна мета інноваційної освіти, яка повинна бути пронизана загальнолюдськими цінностями. Для цього необхідно зробити так, щоб вона розвивала гармонійне мислення, яке базується на поєднанні внутрішньої свободи особистості та її соціальної відповідальності, а також толерантності. Саме ці характеристики особистості сьогодні включені до переліку основних цінностей світової цивілізації, задекларованих у документах ООН.

Формування інноваційної людини, інноваційного людського капіталу в будь-якій

країні відбувається за рахунок підвищення якості освітніх і наукових інститутів, рівня кваліфікації робочої сили. Аналізуючи світовий досвід, констатуємо, що особливість функціонування європейської системи освіти, пов'язана з упровадженням певних стратегічних документів. Упродовж багатьох років міжнародні організації та їх інституції (Міжнародна Організація Праці, Організація Економічного Співробітництва і Розвитку, Європейський Центр розвитку професійної освіти і навчання та ін.) провадили аналітично-дослідницькі роботи в галузі підвищення кваліфікації кадрів. Результати напрацювань лягли в основу керівних політичних документів світової спільноти у поступі до суспільства знань, включаючи вибудову ефективної політики у сфері професійного розвитку виробничого персоналу як невід'ємного елемента національних стратегій розвитку.

Проголошені в Стратегії «Європа-2020» завдання щодо зміцнення трудового потенціалу Європейського Союзу в подальшому були конкретизовані в низці офіційних документів ЄС, резолюцій, рекомендацій, доповідей та програм Європейської Ради, Європейської Комісії, Європейського Парламенту, офіційних національних документах тощо. Так, Брюггське Комюніке про зміцнення європейського співробітництва у сфері професійної освіти та навчання на період 2012-2020 рр., прийняте Європейською Комісією спільно з міністрами, які відповідають за цю сферу в країнах-членах, поставило на порядок денний сучасного і майбутнього розвитку Європи системне запровадження у всі програми професійної освіти (шкільну профільну освіту, базову професійну освіту і навчання, безперервну професійну освіту і навчання) навчання на засадах продуктивної діяльності [4, с. 4].

Провівши узагальнення досвіду країн світу та здобутків науковців О. В. Білецький зауважує, що задля відтворення і нагромадження інноваційного людського капіталу в Україні необхідно [5, с. 161-162]:

- сприяти розвитку інноваційної культури за допомогою низки ініціатив, що спрямовані на відродження престижу науки в суспільстві, інформування населення про поширення інновацій, розвиток технологій, нові сфери знань і напрями підготовки кадрів для інноваційної діяльності;

- розширити взаємодію університетського, академічного та галузевого секторів науки, що дозволить налагодити ефективну співпрацю між суб'єктами всіх рівнів і досягти вищої результативності у провадженні інноваційної діяльності;

- удосконалити систему мотивації найманих працівників у сфері інноваційної діяльності шляхом розширення спектру матеріальних і нематеріальних стимулів;

- сприяти розвитку програм навчальної міграції й академічної мобільності населення шляхом максимального спрощення процедур участі вітчизняної талановитої молоді у міжнародних програмах стажування за кордоном та запровадження преференцій для їх працевлаштування в Україні;

- сприяти створенню приватного бізнесу та некомерційних освітніх закладів, що надають послуги у сфері підготовки до конкурсів на отримання грантів, стипендій, а також ведуть роз'яснювальну роботу щодо специфіки організації міжнародного співробітництва та обміну персоналом в інноваційній сфері;

- стимулювати повернення вчених з-за кордону шляхом гарантування працевлаштування за фахом, забезпечення гідних умов та оплати праці й можливостей кар'єрного зростання.

Отже, як свідчить світовий досвід, умовою подолання технологічного відставання країни є розвинена система генерації знань, заснована на ефективній національній освіті та потужних наукових дослідженнях і розробках. Для здійснення інноваційного прориву Україна має обґрунтувати та впровадити концепт освітньої і наукової пріоритетності, який означає, що процеси створення та розповсюдження продуктів науки і освіти як ключових драйверів збалансованого розвитку суспільства, економіки, людини, повинні отримати виняткову протекцію держави. Як справедливо заявляє І. Є. Таранов, що одні руїни залишаються від суспільства, де постійно зневажають освіту й науку. Природний талант, здібності людини, не пробуджені освітою, – гинуть. Лавиноподібно зростає відтік талановитої молоді, яка не хоче жити за межами цивілізації. Вироджується не тільки духовна й культурна самобутність, а й економічна й політична самостійність держави. Інтелектуальна криза неодмінно виявляється джерелом усіх бід. Некомпетентність закріплюється на всіх рівнях і приносить чисельні негаразди народу. Лише люди інтелектуальної праці можуть і повинні захистити суспільство від невігластва, протиставити йому всі можливості правової демократичної держави й солідарності інтелектуальних сил [6, с. 174].

І тому ще одним питанням у науковій і освітній сфері, що потребує сьогодні вирішення відповідно до Концепції Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 322-р. [7] є гідні умови праці для науковців, включаючи гідну оплату їх праці. Оскільки не реалізація повною мірою вченими, через недостатнє фінансування, свого наукового потенціалу в Україні призводить до відпливу науковців за кордон та до суттєвого зниження конкурентоспроможності наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок, що, в підсумку негативно впливає на використання наукового потенціалу підприємствами та уповільнює розвиток національної економіки і погіршує якість життя її громадян, робить неможливою розбудову суспільства, що базується на знаннях.

Також на опрацюванні в комітетах Верховної Ради України знаходиться проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення гідних умов оплати праці педагогічних і науково-педагогічних працівників», реєстраційний № 6512-2 від 25.01.2022 [8], у пояснювальній записці до якого зазначено, що прийняття та реалізація законопроекту сприятиме підвищенню престижності праці даної категорії працівників, а також дозволить забезпечити дотримання їх трудових прав, сприятиме покращенню їх матеріального становища.

Слід також зупинитися на цифровізації освіти, яка сьогодні набуває особливого розвитку, ініціює появу нових освітніх практик, що в свою чергу сприяє трансформації освітньої системи в цілому. Галузь освіти, локалізована інституційними, тимчасовими і просторовими рамками, значно модернізується за рахунок упровадження цифрових технологій в освітній процес. Україна також стала на шлях цифровізації (англ. digitalization), про що свідчить прийняття у 2018 році Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки [9]. Відповідно до Концепції цифровізація освіти є сучасним етапом її інформатизації, що передбачає насичення інформаційно-освітнього середовища електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює

кіберфізичний освітній простір. Основними напрямками цифровізації освіти відповідно до Концепції є: створення освітянських ресурсів і цифрових платформ з підтримкою інтерактивного та мультимедійного контенту для загального доступу закладів освіти та учнів, зокрема інструментів автоматизації головних процесів роботи навчальних закладів; розроблення та впровадження інноваційних комп'ютерних, мультимедійних та комп'ютерно орієнтованих засобів навчання та обладнання для створення цифрового навчального середовища (мультимедійні класи, навково-дослідних STEM-центрів лабораторії, інклюзивні класи, класи змішаного навчання); організація широкосмугового доступу до Інтернету учнів та студентів у навчальних класах та аудиторіях в закладах освіти всіх рівнів; розвиток дистанційної форми освіти з використанням когнітивних та мультимедійних технологій. Підвищення рівня та якості знань, формування сучасних навичок та компетентностей, навчання здобувати інформацію, спілкування іноземними мовами, індивідуальні програми навчання, впровадження нових предметів, підготовка до професій майбутнього та водночас цікаве і захопливе навчання є головними завданнями реформи освіти конкурентоздатної країни та суспільства [10].

Як зазначається у звіті експертів Всесвітнього економічного форуму в Давосі «Готовність до майбутнього виробництва» [11], для таких держав, як Україна, зосередитися на цифровізації – правильний і єдиний спосіб скоротити настільки відчутний розрив у міжнародних показниках порівняно з іншими країнами світу. Як констатують вітчизняні експерти, інвестиції в бізнес інновацій, розвиток технологічної бази та інфраструктури, фінансування великих інженерних проєктів дасть змогу здійснити приголомшливий прорив [12]. Тому проголошена стратегічна мета держави у напрямі підвищення якості професійної освіти та її інтеграції у світовий освітянський простір, збільшення частки витрат на модернізацію та цифровізацію має сприяти формуванню сучасного знанневого сектору господарства як основи та первинної ланки в загальній системі соціально-економічного розвитку країни і досягнення на базі цього економічного зростання, формування та реалізації людського капіталу.

Отже, сучасна вітчизняна освіта й наука в контексті збалансованого людського розвитку мають відповісти на три ключових виклики: – підвищення якості людського потенціалу і капіталу в умовах надшвидких технологічних змін; – створення освітньо-наукової основи для масштабної технологічної модернізації, цифрової трансформації і підвищення продуктивності праці; – забезпечення соціальної стійкості в умовах високої невизначеності майбутнього й прискорених змін в економіці та житті суспільства [13, с. 194-195].

Висновки. Підводячи підсумок вищевикладеному, слід констатувати, що в умовах становлення та розвитку в Україні ринкової економіки все гострішою постає потреба у висококваліфікованих кадрах, у їх професіоналізації. Адже результати діяльності будь-якої сфери залежать від рівня підготовки її працівників, а це значить – від стану освітньої сфери, від її готовності задовольняти потреби реальної економіки, суспільства в цілому і кожної особистості, зокрема. І тому сьогодні пріоритетними напрямками освітньої та наукової політики повинно бути вироблення, прийняття та реалізація рішень, спрямованих на збереження і розвиток кадрового потенціалу освіти і науки, забезпечення його життєдіяльності, встановлення порядку і процедур, що визначають найбільш ефективне використання людських ресурсів. Метою модернізації освіти і науки в Україні повинно стати створення такої моделі освітнього і наукового процесу, в якій би оптимально

поєдналися кращі вітчизняні й зарубіжні традиції. Важливого значення у цьому процесі набуває створення гідних умов праці, гідної оплати праці, належних, безпечних і здорових умов праці, так як це відчутний крок до подолання економічних і соціальних труднощів. Оскільки політика низької заробітної плати в освітній і науковій сфері веде до пошуку працівниками роботи в інших видах економічної діяльності з вищим рівнем оплати праці та міграції за кордон.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Захарова О. В. Управління інвестуванням у людський капітал: методологія, оцінка, планування : монографія. Донецьк : ДВНЗ ДонНТУ, 2010. 378 с.
2. Левчук О. В. Інвестиції в людський капітал як визначальний фактор розвитку сучасної економіки. Ефективна економіка. 2013. №1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1712>
3. Гізело О. І. Інвестиції в людський капітал як умова соціального розвитку України. Ринок праці та зайнятість населення. 2015. №1. С. 11–14.
4. Пуховська Л. П., Ворначев А. О., Леу С. О. Професійний розвиток персоналу підприємств у країнах Європейського Союзу : посібник / за наук. ред. Л. П. Пуховської. Київ : ПТД НАПНУ. 2015. 176 с.
5. Білецький О. В. Формування і використання людського капіталу в інноваційній економіці : дис. ... канд. економ. Наук : 08.00.07. Вінниця, 2016. 225 с.
6. Таранов И. Е. Интеллектуальный труд, наука и образование. Кризис в Украине : монография. Харьков : Фолио, 1994. 258 с.
7. Концепції Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року : схвал. розпорядженням Каб. Міністрів України від 14.04.2021 № 322-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2021-p#Text>
8. Забезпечення гідних умов оплати праці педагогічних і науково-педагогічних працівників. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/zabezpechennia-hidnykh-umov-oplaty-pratsi-pedahohichnykh-i-naukovo-pedahohichnykh-pratsivnykiv/>
9. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки : схвал. розпорядж. Каб. Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. Офіційний вісник України. 2018. № 16. Ст. 560.
10. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядж. Каб. Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>
11. Digital Transformation Initiative (DTI). URL: <http://reports.weforum.org/digital-transformation>
12. Виклики і ризики. Безпековий огляд ЦДАКР. № 4 (91). URL: www.cacds.org.ua
13. Ярошенко О. М., Вапнярчук Н. М. Роль освіти у контексті розвитку цифрової трансформації суспільства. Концепція «Індустрія 4.0»: проблеми впровадження і окремі правові аспекти її реалізації в Україні : монографія / [Є. М. Білоусов, І. В. Борисов та ін.]; за ред. С. В. Глібка. Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 200 с.